

O'QUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISHDA TA'LIM MUHITINING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK TAVSIFLARI

Ro'ziyeva Sarvinoz Ilhomovna

Buxoro viloyati Romitan tumani 15-maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda ta'lim muhitining pedagogik va psixologik tavsiflari yoritilgan. Ta'lim muhitining o'quvchilarning kasbiy qiziqishi, motivatsiyasi va shaxsiy rivojlanishiga ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, kasbga yo'naltirish jarayonida o'qituvchi, psixolog va ota-onalarning hamkorligi hamda zamonaviy ta'lim muhitining ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Kasbga yo'naltirish, ta'lim muhiti, pedagogik yondashuv, psixologik muhit, motivatsiya, kasbiy qiziqish, o'quvchi psixologiyasi, individual yondashuv, ta'lim jarayoni, shaxs rivojlanishi.

KIRISH

Bugungi kunda o'quvchilarni to'g'ri kasb tanlashga yo'naltirish ta'lim tizimining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Kasbga yo'naltirish jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim muhitining pedagogik va psixologik xususiyatlariga bog'liqdir. Sog'lom va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhiti o'quvchilarning qobiliyatlarini yuzaga chiqarishga hamda kelajakdagi kasbiy faoliyatini ongli tanlashiga yordam beradi.

Ta'lim muhitining pedagogik tavsiflari, avvalo, dars jarayonining mazmuni va tashkil etilishida namoyon bo'ladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar va innovatsion yondashuvlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi hamda kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. O'qituvchi tomonidan yaratilgan qulay o'quv muhiti o'quvchining bilim olishga bo'lgan intilishini kuchaytiradi.

Kasbga yo'naltirishda fan to'garaklari, amaliy mashg'ulotlar va kasb egalari bilan uchrashuvlar muhim ahamiyatga ega. Bunday faoliyatlar o'quvchilarda turli kasblar haqida kengroq tasavvur hosil qiladi va ularda ma'lum sohaga nisbatan qiziqish uyg'otadi.

Kasb tanlash jarayonida yoshlarda sodir bo‘ladigan o‘ziga xos jarayonlar bu undagi jismoniy va ruhiy o‘zgarishlarda, o‘zidagi o‘zgarishlar asosida o‘zini katta inson bo‘lib borayotganini bilib borishi, atrofdagilami unga nisbatan kattalardek munosabati va shu kabi jarayonlar insonni endi o‘z hayotini qurish uchun kasb tanlashiga olib keladi. Kasb tanlash uchun esa unga bilim va malakalar juda zarurdir.

Kasbga layoqatlikni shaxsda ikki yo‘nalish bo‘yicha muhokama qilish mumkin; biri kasbni muvaffaqiyatli egallash orqali, ikkinchisi insonni o‘zini mehnatidan qoniqishi orqali. Bu ko‘rsatilgan ikki tomon ham nisbiy bo‘lib, u subyektivlikni ko‘rsatadi. Shunga qaramasdan shu ikkala yo‘nalish kasbiy layoqatlikni psixologik xarakteristikasini beradi. Insonni tabiiy xususiyatlari juda katta, shuningdek cheksiz egiluvchanlik imkoniyatlarini beradi. Inson kasbning juda ko‘p ko‘rinishlariga moslashishi mumkin, va uni subyekt sifatida qondirishi ham mumkin. Inson egallay olmaydigan kasb juda kamdir. Kasbga tayyorgarlik va keyingi faoliyat har xil tarzda kechishi mumkin, bular undagi xususiyatlardan kelib chiqib davom etadi. Eng muhimi va zaruriy tomoni bu kasbiy yo‘nalganlik bo‘lib, unda ijobiy kasbiy motivatsiyalar muhim rol o‘ynaydi. Albatta yuqori sinf o‘quvchilari va oliy o‘quv yurtlarida yoshlarni kasbga yo‘naltirishning izchilligini ta‘minlash borasida bizning davlatimizda juda yaxshi tizim yo‘lga qo‘yilgan. Bu tizimning ishlari esa “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ga muvofiq olib borilmoqda. Biz bitiruvchi kurs sifatida amaliyotni Yangiyer Pedagogika kollejida amalga oshirdik. Bu jarayonda esa kasbga yo‘llashning ta‘lim muassasalarida qanday yo‘lga qo‘yilganligini guvohi bo‘lib qaytdik. Bu o‘quv maskanida boshlang‘ich ta‘lim, maktabgacha ta‘lim, sport tarbiyaviy ishlari kabi yo‘nalishlarda o‘quvchilar tahsil olishmoqda.

Ta‘lim muassasi o‘quvchilari bilan suhbatlashish jarayonida ularning ichida qobiliyatli va turli sohalarga qiziquvchi yoshlarning ko‘p ekanligini angladik. Menimcha ta‘lim muassasalarida o‘quvchilarning qizishi vaqobiliyatiga mos keluvchi sohalar xilma – xilligini oshirilsa va amaliyot soatlari va laboratoriya mashg‘ulotlari yanada ko‘paytirilsa foydadan holi bo‘lmasdi. Yana shu narsa ma‘lum bo‘ldiki ta‘lim muassasalarimizda nomutaxasis bo‘lgan o‘qituvchilar tomonidan fanning o‘qitilishi va o‘rgatilishi haliyam bizning kamchilik tomonimiz bo‘lib qolmoqda. Albatta har bir shaxsa

qobiliyat, intellektual salohiyat turlicha bo'ladi, nomutaxasislarning ayrimlari kerak bo'lsa mutaxasislardan zo'r faoliyat olib borib, yuksak natijalarga erishayotgan bo'lishi mumkin, lekin baribir har bir ishni o'z mutahasisi bajargani yuz foizlik natijani berishi mumkin deb o'ylayman.

Kasbga yo'naltirishda ta'lim muhitining pedagogik va psixologik ta'siri haqida so'z olib borar ekanmiz ta'lim maskanlarimizda kasb egallashga yo'naltirilgan barcha ijobiy muhit, shart-sharoit yaratib qo'yilgan. Faqatgina o'quvchilar bundan unumli foydalansalar bo'lgani. Ta'lim muhitini tavsiflashda barcha omillarning ta'sirini hisobga olmasdan ilojimiz yo'q. Chunki o'qituvchilar qanchalik mohir va bilimli bo'lmasin ichimizda shu soha yoki yo'nalishga nisbatan hohishi yo'q o'quvchilar ham uchrab turishini yoki bo'lmasa, qobiliyatli, qiziquvchan bolalar bo'la turib ularning qobiliyat va istedodini rivojlantira olishda yordam beruvchi mutaxasis va muhit ham ba'zida topilmay qolishi mumkin. Shuning uchun ham keng qamrovli tarzda barcha komponentlarning to'liqligi ta'minlangan sharoitni shakllantirish ham bir mas'uliyat hisoblanadi. Bu borada davlatimiz yaqin ikki- uch yillar orasida ko'zga ko'rinarli darajada ishlarni amalga oshirdi.

O'zbekistonda yoshlarni bilim va malakalar bilan ta'minlovchi ta'lim tizimiga juda katta e'tibor berilib kelinmoqda. Uning moddiy bazasini yaratish va jahon standartlariga mos bo'lgan kadrlar tizimini yaratishga hamma sharoitlar yaratilmoqda. Bugungi kunda mamlakatimiz aholisining 64 foizini yoshlar tashkil etishi, ulami shu mamlakatning asosiy ishlab chiqaruvchi bo'lajak kuchi ekanligini ko'rsatadi. Shuning uchun ta'lim va tarbiya va kasbiy tayyorgarlik Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va maktab ta'limini rivojlantirish davlat umummilliy dasturining amalga oshirilishi natijasida 1 ming 536 ta akademik litsey va kasb – hunar kolleji, umumta'lim maktablarining qariyb 9 mingtasi, ya'ni deyarli hammasi, lining 800 dan ortiq sport zali namunaviy loyihalar asosida barpo etildi yoki kapital rekonstruksiya qilindi. Ta'limning mohiyat va mazmuni bu dars berish jarayoni, ya'ni pedagog faoliyatini o'quvchining bilish, o'rganish faoliyatiga rahbarlik qilish va uni tashkil qilish hisoblanadi. Dunyoning juda ko'plab buyuk insonlari ta'limga e'tibor berib ularga o'z baholarini ham berib ketganlari ma'lum. Deylik, Ya.Komenskiy "Ta'lim haqiqiy, to'la, ravshan va mustahkam bo'lmog'i zarur" degan edi. Rus faylasufi

V.G.Belinskiy “Ta’lim va kamolotning turi ko‘p, ularning har biri o‘zicha muhim, ammo ahloqiy ta’lim ularning barchasidan yuqori turmog‘i lozim” degan edi. Bu so‘zdan ko‘rinib turibdiki, inson bilimlarining yaxshi bo‘lishi uchun unda eng avvalo tarbiyaviy ta’lim bo‘lmog‘i zarurdir. O‘sib kelayotgan yoshlarni bilim olishlari uchun tarbiyaviy ta’lim muhim va zamriy ehtiyojdir. Ta’lim jarayonlami boshqarish har doim jamiyat nazoratida va davlat himoyasida bo‘lib kelgan. Jamiyat uchun va uning ehtiyojlarini qondirish uchun ko‘plab kadrlar kerak bo‘lgan va shunga jamiyat har doim intilib borgan.

Yoshlarga yaratilayotgan bu kabi sharoitlar ulami ruhiy – psixologik holatlarini ko‘taradi va ulami kasb egallashlari uchun, o‘zlari sevgan kasblarini egallashlari uchun intilishlarini, qiziqishlarini oshiradi. Kasb egallash uchun yoshlar o‘zlarini tayyorlab borishlari, o‘qituvchilari bilan o‘zaro munosabatlarini yaxshilashlari juda zaruriy jarayonlardan biri hisoblanadi. Ta’lim tizimini laboratoriyalar, kompyuter xonalar, sport maydonlari va boshqa jihozlar bilan ta’minlanishi yoshlarda ijtimoiy psixologik holatlami yaxshilanishiga olib keladi. Ta’lim tizimini laboratoriyalar, kompyuter xonalar, sport maydonlari va boshqa jihozlar bilan ta’minlanishi yoshlarda ijtimoiy psixologik holatlami yaxshilanishiga olib keladi. Bu kabi tayyorgarliklar ularda kasblarga bo‘lgan qiziqish, xohish va istaklami vujudga keltiradi. Bular esa ulami bo‘lg‘usida aniq bir kasbni egallashlari uchun turtki bo‘ladi. Albatta, yaratilayotgan sharoitlar yoshlarga, ularning ruhiy holatlariga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi.

Kasbga yo‘naltirishda o‘qituvchining o‘mi va ahamiyati kattadir. O‘qituvchi o‘quvchilar bilan bo‘ladigan muloqotda ularga o‘ziga xos maslahatlar bera oladi. Bunda u o‘quvchining iste’dodi, qobiliyati, imkoniyatlarini o‘rganib borib o‘z maslahatlarini berib boradi. O‘qituvchining bu maslahatlarini kasbiy maslahatlar qatoriga kiritish mumkin bo‘ladi. Umuman esa yoshlarga beriladigan kasbiy maslahatlar o‘qituvchi, psixolog va medik - vrachlar tomonidan berib boriladi. O‘qituvchining kasbiy maslahatlari asosan psixologik xususiyatlardan kelib chiqadi. Bunda o‘quvchining psixologik xususiyatlari, individual tomonlari hisobga olinadi. O‘qituvchi bu sohada ham bilimlarga ega bo‘lishi muhim jarayondir. O‘qituvchi kasbga yo‘naltirishning muhim shakli bu kasbiy maslahat hisoblanib - bunda kasb tanlovchini psixologik – pedagogik va meditsinaga oid tomonlari

o‘rganilishini, shular orqali ulami kasbga yo‘naltirilishini bilib olishi zamr bo‘ladi. Kasbiy maslahatlarni tashkil etilishining asosiy tomonlari – bu kasbiy maslahat punktlari, “Kasb” bilan bog‘liq xonalar, yoshlarni ishga joylashtirish bilan bog‘liq byurolar, maxsus kasbiy maslahat punktlari, kasb haqida ma‘lumot olish bilan bog‘liq bo‘lgan korxonalar, psixologik va meditsinaga oid tekshiruvlar bilan bog‘liq tomonlar va oxirida kasb tanlovchining individual – psixologik xususiyatlarini o‘rganish bilan bog‘liq tekshirishlar hisoblanadi.

Kasbiy maslahatni o‘qituvchi tomonidan berilishi bu yoshlarni aniq kasb tanlashlariga yordam beradi. Kasbiy maslahat berayotgan o‘qituvchi kasb tanlovchilarni qobiliyatlarini, qiziqishlarini, iqtidorlarini, intilishlarini hisobga olgan holda va shuningdek ulami kasb tanlashlarini rag‘batlantirish orqali kerakli bo‘lgan natijalarni olishi mumkin bo‘ladi. Agarda kasb tanlovchilarni qiziqishlari va intilishlari bo‘lsa-yu, ulardagi jismoniy sog‘liq va psixologik xususiyatlar shu kasbga loyiq bo‘lmasa u holda kasbga yo‘naltiruvchi shaxs kasb tanlovchini ehtiyotlik bilan diqqatini boshqa kasblarga qaratish orqali ulami o‘zlarining layoqatlariga mos kasblarga qaratishlari lozim bo‘ladi. Kasbiy maslahat insonni kasb tanlashiga psixologik yordam beruvchi yo‘nalish bo‘lib, kasbiy faoliyatni rejalash uchun, shuningdek kasbiy hayotdagi qiyinchiliklarni yengish uchun qaratilgan kasbiy psixologiyani tarmog‘idir. Kasbiy maslahat insonni yoshiga qarab, jismoniy va individual psixologik xususiyatlariga qarab, uning umumiy va kasbiy qiziqishlariga qarab, intilishi, maqsadi va qobiliyatlariga qarab beriladi. Kasbiy maslahatni asosan uchta vazifasi ajratiladi: ma‘lumot beruvchi, diagnostika qiluvchi, oldindan (prognoz) aytib beruvchi. Kasbiy maslahatni ma‘lumot beruvchi vazifasi o‘quvchiga aniq mutaxassislik haqida va kasb haqida ma‘lumotlarni yetkazib berish va maslahatlar berish hisoblanadi. Diagnostik vazifasi o‘quvchini fiziologik va psixologik xususiyatlarini o‘rganish darajasi haqida ma‘lumotlar beradi. Shu sababli uni ikki muhim tomonini ajratish mumkin bo‘ladi. Bu tibbiy va psixologik tomonlari hisoblanadi. Tibbiy vazifasi - bu butun tanani o‘rganib uning imkoniyatlarini (qon - tomir, nafas olish, nerv tizimi, mushaklar holati va sh.k) haqida ma‘lumotlar beradi. Shuningdek, analizatorlarni vazifalarining darajasi haqida ham ma‘lumot beradi.

Psixologik vazifalari esa quyidagi tamoillar asosida quriladi.

1. Subyektning kasbiy faoliyat faolligi asosida;
2. Subyektning kasb egasi bo‘lib borishidagi kompleks yondoshuvga;
3. Maslahatlarga ixtiyoriy ishtirok etish tamoyili asosida;
4. Individual yondoshuv tamoyiliga asosan.
5. Shaxsiy javobgarlik tamoyiliga.

Yurtimiz yoshlarini kasbga bo‘lgan qiziqishlarni hisobga olib, ularni o‘zlari qiziqqan sohaga yo‘naltirish borasida, yoshlarimizni bandligini, vaqtini sermazmun o‘tkazishlari uchun prezidentimiz tomonidan “ besh tashabbus” g‘oyasi ilgari surildi. Undan tashqari “Kitobxonlik ko‘rik tanlovi” joriy etilib respublika bo‘yicha hozirgacha 100 dan ortiq yoshlarimiz turli qimmatbaho sovg‘alar bilan taqdirlanib kelinmoqda. Yuqorida aytib o‘tganimiz “Besh tashabbus” g‘oyasi kasbga yo‘naltirishning izchilligini ta‘minlash borasidagi amaliy ishlarning isboti sanaladi. Undan tashqari yosh tadbirkorlar uchun davlat tomonidan imtiyozli va kam foizli kreditlarning ajratilishi ham yoshlarning kelajakka ishonch ko‘zi bilan boqishlarini, Kelajakda xalqimizga , millatimizga kerakli, nafi tegadigan yoshlarni kamol topishiga katta turtki bo‘lmoqda. “Kitobxonlik ko‘rik tanlovi” ning o‘tkazilishi yurtimiz yoshlari orasida istedadli, iqtidorli insonlarni kashf etish uchun vosita bo‘lib bormoqda. Qolaversa biz yoshlarni vatanparvarlik ruhida, insoniylik ruhida kamol topishimiz uchun juda katta ma‘naviy manba bo‘lib hizmat qilmoqda. Bu ko‘rik tanlov yurtimizda adabiyot sohasida dunyoga yurtimizni tanitadigan ko‘plab shoirlar, adiblarni yetishib chiqishga turtki bo‘lsa ajab emas.

O‘tmishda va yaqin o‘tgan asrda bizning yurtimizdan ko‘plab allomalar, yozuvchi va shoirlar, qomusiy olimlar yetishib chiqqan. O‘zlarining qoldirgan o‘lmas meroslari orqali yoshlarning kamol topishi uchun zamin hozirlab ketganlar. Bu asarlar va g‘oyalar orqali biz yoshlarga, kelajak avlodga g‘oyatda yuksak psixologik va pedagogik muhitni taqdim etmoqda. Bundan unumli foydalanish esa bizning faqat va faqat o‘zimizning qo‘limizda.

Maqsadimiz har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalashdan iborat ekan, qanday kasbni tanlashidan qat‘iy nazar, o‘quvchilarning o‘quv muassasasidagi barcha fanlarni to‘liq o‘zlashtirishlariga erishish muhim vazifadir. Chunki hozir ham har qanday kasb uni

tanlagan kishidan atroflicha bilimdon bo'lishni talab qilmoqda. Hatto yaqindagina oddiy ish hisoblangan sog'uvchilik, sartaroshlik kabi kasblar ham shu sohaga oid malakalardan tashqari, fizika, xususan mexanika, elektrotexnika bo'yicha ham tegishli bilimlarga ega bo'lishni taqozo etmoqda. Ammo shaxsni har tomonlama shakllantirish deganda uni har qanday sohaga va har qanday kasbga yaroqli qilib tarbiyalash tushunilmaydi. Garchi inson qobiliyatining doirasi har qancha keng bo'lsada, yuksak samaraga, yetuklikka erishish uchun o'z faoliyat doirasini ma'lum bir sohaga moslab, chegaralab olmog'i lozim. Chunki kishilar o'zlariga muvofiq faoliyat turini tanlamay va shunga binoan o'z faoliyat darajasini chegaralab olmay turib, biror sohada yuqori ko'rsatkichga erisha olmaydilar.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quv muassasasi psixologi va mutasaddilari tomonidan kasbga yo'naltirish ishlari to'g'ri yo'lga qo'yilsa, bu nafaqat o'sha o'quvchi uchun, balki jamiyat uchun ham juda katta foyda keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziev E. G. Kasb psixologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2017.
2. Davletshin M. G. Pedagogik psixologiya. — Toshkent, 2018.
3. Karimova V. M. Ta'lim psixologiyasi. — Toshkent: Sharq, 2020.
4. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika nazariyasi. — Toshkent, 2019.
5. Vygotskiy L. S. Psixologik rivojlanish asoslari. — Moskva, 2016.